

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ТОМЧУК Михайло Іванович

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ
ПРОБЛЕМИ ГОТОВНОСТІ
УЧНІВ ДО СЛУЖБИ
В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Спеціальність 19.00.07 - педагогічна
та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ - 1996

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100313963

Дисертацією в рукопис.

Робота виконана на кафедрі психології Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Науковий консультант - кандидат психологічних наук, професор

Ніколенко Дмитро Федотович

Офіційні опоненти - дійсний член АПН України, доктор психологічних наук, професор Максименко Сергій Дмитрович; доктор психологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України Ложкін Георгій Володимирович; доктор психологічних наук, професор Казміренко В'ячеслав Петрович.

Провідна установа - Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського.

Захист відбудеться "10. вересня" 1996 р. о 14³⁰ годині, на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.33.07 в Українському державному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова за адресою: 252030, м.Київ, вул. Пирогова, 9.
З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Автореферат розісланий "6. вересня" 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради, доктор психологічних наук, професор

Чепелєва Н.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ. Соціально-економічні перетворення в Україні неможливі без створення сприятливих для неї зовнішніх умов, без гарантування її національної безпеки та суверенітету. Відомо, що обороноздатність держави визначається рівнем боєготовності Збройних Сил України (ЗСУ), яка детермінується об'єктивними (розвиток бойової техніки, озброєнь, організація навчально-бойової діяльності) та суб'єктивними (рівень готовності військовослужбовців, допризовної молоді до захисту Батьківщини) факторами. Тим то формування у школярів готовності до служби в ЗСУ, як до одного з найважливіших видів соціальної діяльності, - першочергова державна справа.

Активна розробка багатьох суттєвих сторін проблеми підготовки особистості до строкової служби в ЗСУ, до професійної військової діяльності знайшла відображення в працях психологів М.І.Дяченка, Л.О.Кандибовича, В.І.Ковальова, Г.В.Ложкіна, Б.Ф.Ломова, В.Л.Маришчука, Є.О.Мілеряна, О.Т.Ростунцова, А.М.Столяренка, О.В.Скрипченка, Ш.Ф.Феденка, П.Р.Чамати, О.Я.Чебикіна, М.О.Шангіна, В.Я.Яблонька; педагогів А.В.Барабанщикова, М.О.Белоусова, Л.Р.Болотіної, А.М.Борисовського, В.М.Волкова, Ш.Я.Гнатка, М.Д.Зубалія, Л.В.Казенка, О.М.Комарова, М.М.Комшєва, Є.М.Либіна, В.В.Третьякова, В.Ф.Фарфоровського, В.С.Чудного, Т.М.Шашла та інших.

Унаслідок аналізу процесу підготовки учнів до служби в ЗСУ, відбору внаків до військових навчальних закладів, призову в армію нами виявлено ряд суттєвих недоліків у військово-патріотичному вихованні та допризовній підготовці молоді. В останні роки поступово злищується готовність внаків до військ-

вої служби, зростає кількість тих призовників, які не бажають служити в армії, ухиляються від цього. Це, зрештою, негативно позначається на результативності навчально-бойової діяльності, бовготовності військ.

Вимоги до допризовної підготовки молоді регламентовані Законом України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу". Закон виконується не в повному обсязі: продовжується тенденція до зниження рівня підготовки учнів до служби в ЗСУ, значно послабилась роль школи, державних, громадських організацій, сім'ї в цілеспрямованому формуванні якостей, які конче потрібні захисникові Української держави. Більшість педагогів та батьків підготовку учнів до служби в армії вважає справою і обов'язком виключно викладача допризовної підготовки. Формування готовності школярів до військової служби розглядається в основному на побутовому рівні, без усвідомлення її суті, психологічних умов та засобів. На сьогодні відсутні системні психолого-педагогічні дослідження проблеми готовності молоді до військової служби, неповно враховуються їхні вікові та індивідуальні особливості. Окремі засоби масової інформації, неформальні громадські об'єднання та групи свідомо чи стихійно сприяють тому, що в частини молоді формується негативне ставлення до армії, до військових, до служби в ЗСУ. Цьому сприяють й складні соціально-економічні умови життя, в яких сьогодні перебуває Україна.

Відповідно до Военної доктрини України, Державної національної програми "Освіта" ("Україна ХХІ століття") слід докорінно перебудувати та психологічно обґрунтувати шкільні програми допризовної підготовки та військово-патріотичного виховання учнів.

СТАН ПРОБЛЕМИ. Дослідження готовності до служби в Збройних Силах України в цілому характеризується відсутністю праць, які б системно, з позицій сучасних поглядів на сутність особистості, соціально-психологічну природу строкової військової служби, розкривали теоретичну модель, передбачали експериментальне вивчення процесу становлення готовності молоді до служби в армії, давали психологічне обґрунтування шляхів її цілеспрямованого формування в учнів 1-11-х класів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми, засвідчив: переважна більшість робіт присвячена соціально-політичним, педагогічним аспектам підготовки молоді до військового захисту і тільки незначна їх частина (М.І.Дяченко, Л.О.Кандибович, Г.В.Ложкін, О.Т.Ростунов, М.О.Шанґін та інші) – власне науковому психологічному аналізу.

Підготовка учнів до захисту держави розглядається більшістю дослідників без певної системи, переважно відокремлено від процесу формування цілісної особистості. Свідченням цього є вивчення окремих аспектів цієї підготовки: морально-політичної (А.Аронов, Л.Казенко), військово-технічної (О.Комаров), фізичної (В.Волков, М.Зубалій), військово-прикладної (Л.Чернишова), початкової військової (В.Третьяков) та ін. Відсутність теоретико-експериментальних досліджень проблеми зумовлена, на нашу думку, значними труднощами організаційного та методичного характеру.

Досі не проведено глибокого комплексного вивчення готовності учнів до служби в ЗСУ, як складного психічного утворення, властивості особистості, визначення її складових, аналізу процесу їх становлення залежно від вікових, індивідуальних особливостей дітей та соціального впливу.

Недостатня вивченість соціально-психологічних проблем готовності учнів до строкової військової служби стримує певною мірою створення єдиної теорії розвитку підростаючої особистості, негативно позначається на діяльності педагогічних колективів, викладачів допризовної підготовки, громадських військово-патріотичних товариств, знижує боєготовність Збройних Сил, національну безпеку України. Відповідно до цих засад визначається об'єкт, предмет і мета дослідження.

ОБ'ЄКТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ є готовність учнів до військової служби.

ПРЕДМЕТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ виступає процес становлення готовності учнів середніх навчально-виховних закладів до служби в Збройних Силах України.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ полягає у виявленні соціально-психологічних закономірностей становлення готовності молоді до служби в армії, їх залежності від суспільно-історичних умов життя, вікових та індивідуальних особливостей учнів, у теоретичній розробці та експериментальному обґрунтуванні на цій основі моделі готовності особистості до військової служби.

ГІПОТЕЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.

1. Строкова військова служба є поліфункціональною, стійко нормованою суспільною діяльністю, що розгортається і здійснюється в умовах значних соціальних, правових, матеріальних та інших обмежень і в цьому контексті вимагає формування у її суб'єкта відповідної психологічної готовності.

2. Готовність до служби в ЗСУ, як особистісне утворення, є складною системою взаємопов'язаних пізнавальних, мотиваційних і емоційно-вольових компонентів, які у своєму розвитку залежать від специфіки суспільних впливів, індивідуально-ціннісної спря-

мованості, особливостей організації процесу підготовки і зєзнають внаслідок цього певних якісних та кількісних змін.

3. Високого рівня розвитку готовності до військової служби можна досягти створенням цілісної, науково обґрунтованої системи психолого-педагогічних засобів впливу на підростаччу особистість - з урахуванням її індивідуальних і вікових особливостей.

Відповідно до мети дослідження визначено такі його ЗАВДАННЯ:

1. Провести соціально-історичний та психолого-педагогічний аналіз діяльності суспільства у сфері підготовки молоді до захисту держави та її реального впливу на готовність особистості до військової служби.

2. Розкрити соціально-психологічну сутність, структуру та психологічні особливості строкової військової служби.

3. Розробити психологічно обґрунтовану і експериментально перевірену модель готовності особистості до військової служби.

4. Вивчити становлення соціально-психологічної, загальної військово-професійної та емоційно-вольової готовності учнів у молодшому, середньому та старшому шкільному віці - з урахуванням їх індивідуальних особливостей та соціального впливу.

5. Виявити змістові й динамічні характеристики процесу адаптації особистості до строкової військової служби.

6. Розробити програму і методики психологічної діагностики готовності учнів до строкової служби в ЗСУ, до оволодіння допризовною підготовкою та до вибору військової професії.

7. Обґрунтувати принципи і психолого-педагогічні засоби формування готовності учнів різного віку до служби в ЗСУ у навчально-виховному процесі.

МЕТОДОЛОГІЧНОЮ І ТЕОРЕТИЧНОЮ ОСНОВОЮ дослідження виступають:

1. Філософське вчення про сутність особистості, про діалектичні суперечності процесу становлення особистості, детермінованість її поведінки внутрішніми і зовнішніми факторами;

2. Положення про діяльнісну природу особистості, її активну соціальну сутність, які зокрема сформульовані в працях Л.С.Виготського, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна та значно розширені в дослідженнях І.Д.Бєха, В.І.Бондаря, С.Д.Максименка, В.О.Моляко, О.Г.Мороза, Д.Ф.Ніколенко, О.В.Скрипченко, ін.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ. В дослідженні використано комплекс методів: теоретичних (історико-генетичний, моделювання), емпіричних (спостереження, бесіди, анкетування, інтерв'ю, тестування, контент-аналізу, проєктивні методики та ін.), математичної статистики (варіаційний, кореляційний, факторний аналіз).

ЕТАПИ ДОСЛІДЖЕННЯ. На етапі констатуючого експерименту (1978-1994 рр.) проводився теоретичний аналіз проблеми, розроблялись методи дослідження, обґрунтовувалась модель готовності особистості до військової служби та вивчалась динаміка її становлення залежно від впливу різних чинників.

На етапі формулюючого експерименту (1991-1996 рр.) апробовувались принципи, психолого-педагогічні засоби цілеспрямованого розвитку в учнів необхідної готовності до служби в ЗСУ.

НАУКОВА НОВИЗНА ДОСЛІДЖЕННЯ полягає в тому, що:

- розроблено концепцію готовності особистості до служби в ЗСУ, науково обґрунтовано її теоретико-експериментальну модель;

- реалізовано системний підхід у дослідженні генезису готовності особистості до військової служби з урахуванням соціально-психологічних чинників;

- запропоновано класифікацію мотивів строкової військової

служби, допризовної підготовки, вибору військової професії: показано їх ієрархію, умови розвитку:

- виділено рівні готовності до строкової служби в ЗСУ, виявлено їх зумовленість мотивацією, рівнем розвитку психічних пізнавальних процесів, знань, умінь, емоційно-вольової сфери особистості;

- визначено особливості впливу на готовність особистості до служби в армії соціальних та психолого-педагогічних факторів;

- запропоновано методики діагностики визначених нами компонентів готовності учнів до військової служби;

- досліджено закономірності процесу адаптації юнаків до військової діяльності.

ТЕОРЕТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ полягає:

1) у розкритті вікових, індивідуальних особливостей розвитку готовності особистості до служби в армії;

2) в уточненні психологічного змісту понять "військова служба", "готовність", "підготовка", "адаптація" до служби в ЗСУ;

3) в обґрунтуванні понять "соціально-психологічна", "загальна військово-професійна", "емоційно-вольова" готовність, "мотивація військової служби" та ін.;

4) у збагаченні теорії мотивації науковими положеннями про мотивацію військової служби, у виявленні її зв'язку з емоційно-вольовою, пізнавальною сферами особистості;

5) у виявленні закономірностей процесу адаптації особистості до військової служби;

6) у доповненні теоретичних положень вікової та педагогічної психології новими знаннями з психології готовності особистості до служби в ЗСУ.

ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ дослідження полягає:

1) у впровадженні результатів дослідження в практику підготовки учнів середніх навчально-виховних закладів України до військової служби;

2) у використанні викладачами допризовної підготовки, студентами педінститутів із спеціальності "Допризовна підготовка та фізичне виховання", військовими психологами конкретних психолого-педагогічних рекомендацій щодо процесу допризовної, військової підготовки, військово-патріотичного виховання молоді з урахуванням сучасних суспільно-історичних умов, вікових та індивідуальних особливостей особистості;

3) у використанні результатів дослідження в створенні програми, підручника з допризовної підготовки для учнів середніх навчально-виховних закладів України, програм, спецкурсів, посібників для студентів педінститутів із спеціальності "Допризовна підготовка та фізичне виховання", для офіцерів ЗСУ - слухачів спецфакультетів із практичної психології;

4) у розробці методик відбору кандидатів до військових навчальних закладів, які могли б використати офіцери, працівники військоматів, викладачі допризовної підготовки;

5) в опрацюванні системи навчальних, навчально-практичних, виховних заходів, спрямованих на успішне оволодіння учнями того чи іншого віку компонентами готовності, які необхідні для майбутньої служби в ЗСУ;

6) в ознайомленні командирів, методистів, вихователів ЗСУ з психологічними основами підготовки молодих воїнів, профілактики правопорушень; поліпшення спілкування у військових колективах.

ДОСТОВІРНІСТЬ результатів дослідження базувалась на концепції готовності до військової служби, як особистісного утворен-

ня, що піддається вивченню, забезпечувалась особливостями констрування, емпіричної апробації і впровадження методів та методик вивчення готовності до військової діяльності. Всі авторські або в вже відомі в психології і адаптовані нами методики випробовувались на валідність і надійність методами конструктивної та експертно-емпіричної валідації. Виявлення достовірності результатів експерименту проходило також шляхом встановлення величини коефіцієнту кореляції при вимірюванні одних і тих же показників різними методами, методиками. Достовірність всіх результатів дослідження була високою (на рівні значущості $p < 0,05$).

АПРОБАЦІЯ РОБОТИ. Матеріали дисертації доповідались: 1) на VII Всесоюзному з'їзді Товариства психологів СРСР (1988 р.), на Міжнародних, Всесоюзних наукових конгресах, конференціях, семінарах з проблем педагогічної, вікової психології: Москва: 1987, 1988, 1991; Київ: 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995; Одеса: 1992, 1994; Псков: 1991; Слав'янськ: 1988; Воронеж: 1993; Вінниця: 1990, 1994, 1995; Керсон: 1994; Житомир: 1995;

2) на республіканських конференціях: Київ: 1994; Львів: 1990; Полтава: 1987; Вінниця: 1988, 1994, 1996; Кам'янець-Подільський: 1991; Тернопіль: 1991, 1995; Переяслав-Хмельницький: 1992; Одеса: 1992;

3) на мішвузівських науково-практичних конференціях: Київ: 1992; Кам'янець-Подільський: 1993; Рівне: 1992; Дрогобич: 1992; Вінниця: 1986-1995; Брянськ: 1991; Миколаїв: 1996.

4) на наукових читаннях Українського НДІ проблем молоді (1993-1995 рр.), звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Вінницького державного педагогічного Інституту (1982-1996 рр.), Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова (1991-1993 рр.), на

засіданнях кафедр психології Вінницького державного педагогічного інституту та Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова;

5) на Всеукраїнських семінарах-нарадах завідувачих кабінетами, методистів з допризовної підготовки (Миколаїв: 1992; Київ: 1993, 1994; Одеса: 1993; Суми: 1994; Чернівці: 1995), на обласних семінарах викладачів допризовної підготовки Вінницької, Хмельницької областей (1984-1996).

ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ. Прикладні аспекти проведеного дослідження полягають у використанні результатів:

1) у практиці підготовки учнів до військової служби в середніх навчально-виховних закладах України;

2) у створенні Державної програми "Військово-патріотичне виховання допризовників та їх підготовка до служби в Збройних Силах України", програми та підручника з допризовної підготовки для учнів середніх навчально-виховних закладів України;

3) у створенні програм, спецкурсів, посібників як складових процесу підготовки майбутніх викладачів допризовної підготовки у Вінницькому (1984-1994 рр.) і Миколаївському (1993-1996 рр.) державних педагогічних інститутах;

4) у практиці проведення науково-практичних семінарів, курсової перепідготовки інспекторів обласних управлінь освіти, методистів інститутів вдосконалення вчителів, викладачів з допризовної підготовки, працівників військкоматів України, шкільних психологів упродовж 1984-1996 років (Київ, Одеса, Чернівці, Ужгород, Вінниця, Хмельницький та ін.);

5) у підготовці практичних психологів для системи народної освіти та Збройних Сил України на спецфакультетах Вінницького педінституту та обласного інституту післядипломної освіти педа-

гогічних працівників (1992-1996 рр.);

6) у практиці роботи командирів окремих військових частин;

7) у читанні лекцій з психолого-педагогічної тематики в учариствах "Знання", "Просвіта";

НА ЗАХИСТ ВІНОСЯТЬСЯ:

1) концепція і теоретико-експериментальна модель готовності особистості до служби в ЗСУ;

2) суспільно-історична, індивідуальна, вікова зумовленість процесу становлення соціально-психологічної, загальної військово-професійної та емоційно-вольової готовності учнів до служби в армії;

3) психологічні механізми і динаміка розвитку готовності учнів різного віку до військової діяльності та процесів адаптації в ній;

4) методи та методики психодіагностики компонентів готовності особистості до військової служби;

5) психолого-педагогічні принципи та засоби управління процесом формування готовності учнів до строкової служби в ЗСУ.

ОСОБИСТИЙ ВНЕСОК АВТОРА В НАУКОВЕ ОПРАЦЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ.
Дисертація є результатом власних теоретико-експериментальних досліджень здобувача наукового ступеня, що проводились упродовж 1978-1996 рр. у військових частинах, середніх навчально-виховних закладах (школах, СПТУ, технікумах) Вінницької, Литомирської, Хмельницької, Івано-Франківської, Чернівецької та інших областей, на призовних пунктах Вінницького обласного військкомату. Під керівництвом автора дисертації проводились окремі наукові дослідження студентами із спеціальності "Допривозна підготовка та фізичне виховання", слухачами спеціалітету психології Вінницького державного педагогічного інституту.

СТРУКТУРА ТА ОБСЯГ ДИСЕРТАЦІЇ. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку літератури і додатків. Обсяг дисертації - 420 сторінок (основний текст 374 сторінки). Дослідження містить 42 таблиці, 13 малюнків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі - "Готовність особистості до військової служби як наукова проблема" - на основі всебічного аналізу функціональної структури строкової військової служби та сучасних наукових уявлень про структуру особистості розкривається зміст поняття "готовність до військової служби".

Внаслідок аналізу наукової, військової літератури ми дійшли, зокрема, такого висновку: поняття "військова служба" значно ширше, об'ємніше, ніж поняття "військова діяльність". На наш погляд, військова служба являє собою складну поліфункціональну діяльність особистості в умовах значних нормативних обмежень: соціальних (розрив і зменшення звичних комунікативних зв'язків, поява нових видів формального і неформального спілкування, взаємостосунків тощо), правових (певне обмеження свободи виаків, зменшення можливостей брати участь у діяльності громадських організацій, політичних партій та ін.), матеріальних (зменшення можливостей для задоволення за рахунок незначної платні за службу всезростаючих у шнацькому віці потреб), просторових та часових (чітка регламентація місця і часу знаходження військвслужбовця в будь-який момент) та ін.

Строчова військова служба - це стійко нормована і цілодобово контрольована життєдіяльність виаків. Саме тому у них, особливо на початковому етапі служби, в атмосфері високої екстремальності з'являється ціла низка проблем, труднощів психо-

логічного характеру. Для професійних військових служба в армії є менш складною (не має таких обмежень), психологічно оцінюється власне як діяльність, а тому її доцільніше вважати саме військовою діяльністю.

Військова служба - це зовнішня, соціально-нормована діяльність, яка має свою формальну структуру, специфічні особливості і за певних умов трансформується у власне психологічну діяльність особистості. Це відбувається за умов збігу соціальної значущості і особистісного смислу військової служби, які характеризуються нині значною дисгармонією, приводячи до суттєвого падіння готовності молоді до служби в ЗСУ.

У формальній структурі військової служби виділяються окремі її різновиди. Можна вказати на такі головні ознаки сучасної військової служби: 1) зростаюча інтелектуалізація служби, що викликана технічним переоснащенням армії; 2) реорганізація національних Збройних Сил за змістом та формою; 3) поява соціально-економічних труднощів, пов'язаних із складнощами перехідного періоду для молодшої держави тощо.

До соціально-психологічних особливостей військової служби належать: 1) велика суспільна значущість служби в армії; 2) висока напруженість та динаміка її перебігу, проходження; 3) жорстка регламентація та правове регулювання взаємостосунків, 4) проходження служби в різних кліматичних, часових та інших умовах, 5) певна просторова замкненість, локалізація діяльності (окоп, танк, рубка човна тощо), 6) високий ступінь колективності дій, 8) обмеження можливостей для добровільного вибору виду діяльності, спеціальності тощо.

У подальшому для простоти і зручності в користуванні понаття "військова діяльність", "служба в ЗСУ" тощо ми будемо вживати

в значенні "строкова військова слуба" шнаків у державних військових формуваннях України.

Під час розгляду власне психологічної структури військової слуби нами виділено мотиваційно-цільовий та операційно-процесуальний її компоненти (Г.С.Костяк, О.В.Скрипченко, Л.Р.Чамата ін.). У процесі цілеспрямованої підготовки до слуби в армії вони зазнають певного розвитку. Проте соціально-психологічні механізми переходу соціальних вимог у психологічні утворення особистості складні й недостатньо вивчені (І.Д.Бех, М.І.Бобнева, М.Й.Борисевський, В.П.Казіренко, С.Д.Максименко, інші).

У дисертації розкривається особливості процесу підготовки особистості до слуби в ЗСУ, визначається її фізіологічний, психологічний, практичний та інші рівні, показується їх взаємозв'язок та взаємозумовленість.

Системний аналіз військової слуби вимагає вивчення історичного, соціального, вікового, індивідуального її генезу. Саме тою одним із завдань дослідження було проведення соціального, психолого-педагогічного аналізу процесу підготовки молоді України до захисту держави в історичній перспективі. Визначено психолого-педагогічні засоби, особливості військового навчання дітей, починаючи з давньослов'янського періоду до 80-х років нашого століття. Це дозволило зробити такі висновки: 1) процес підготовки особистості до військового захисту зумовлюється конкретними суспільно-історичними умовами розвитку держави; 2) історично військова підготовка молоді піддавалась суттєвим змінам, деформаціям, з плином часу все більше переходила з родинної до родинно-суспільної (родинно-шкільної), а потім - до державно-суспільної сфери; 3) державна система військового навчання та виховання виявилась найменш придатною оперативної і

гнучко реагувати на соціально-політичні, історичні зміни. Найдоцільніше, найбільш конструктивно виявилась суспільна система підготовки молоді до захисту України.

Проблема готовності до діяльності, втім числі й до військової, - одна з найскладніших. Досі немає єдності в розумінні її психологічної сутності та особливостей. У більшості випадків педагоги розглядають і аналізують тільки зовнішній, практичний конструкт в структурі особистості під час її військової служби. З позицій особистісно-діяльнісного підходу нами запропоновано теоретичну модель готовності особистості до військової служби, яка експериментально і методами математичної статистики (факторний, кореляційний аналіз та ін.) перевірена й обґрунтована на реальній групі молодих воїнів.

Готовність до служби в ЗСУ нам видається складною, інтегральною властивістю особистості. Ця властивість витворюється з таких трьох взаємопов'язаних компонентів: соціально-психологічної, загальної військово-професійної та емоційно-вольової готовностей.

Соціально-психологічна готовність визначається спрямованістю особистості на військову службу, її ставленням до армії, до військових, моральними якостями, які необхідні воїнові. В основі зазначеної спрямованості лежить певна система мотивів. Мотивація військової служби характеризується в контексті її змістової та динамічної особливостей. Розкривається теоретична модель розвитку мотивації до служби в армії залежно від вікових особливостей дітей, соціальної детермінації процесу підготовки до служби в ЗСУ.

Загальна військово-професійна готовність учнів характеризується рівнем розвитку: 1) знань, вмінь, навичок, звичок, не-

обхідних знакові на початковому етапі служби (військових, прикладних фізичних, медико-санітарних, психологічних, з цивільної оборони, ін). 2) психічних пізнавальних процесів (відчуттів, сприймання, мислення, пам'яті, уваги, уяви), які забезпечують успішне оволодіння воїном новою спеціальністю, подальше вдосконалення отриманого до призову військового досвіду відповідно до роду діяльності в ЗСУ. Ці дві складові загальної військово-професійної готовності тісно пов'язані між собою.

Під емоційно-вольовою готовністю до військової діяльності ми розуміємо здатність особистості свідомо регулювати свою поведінку, дії у будь-яких ситуаціях військової служби - відповідно до вимог Статутів ЗСУ.

На основі факторного аналізу встановлено, що найбільшу вагу в структурі загальної готовності знаків посідає соціально-психологічна готовність (47,9%) і дещо меншу - загальна військово-професійна (30,2%) та емоційно-вольова (21,9%). Таким чином, соціально-психологічна готовність є стержневим компонентом готовності, який найбільше впливає (як показав кореляційний та факторний аналіз) на всі інші її складові.

У другому розділі - "Методологія та методи вивчення готовності особистості до військової діяльності" - висвітлюється й обґрунтовується основний методичний інструментарій вивчення предмета дослідження. Метою експерименту було отримання достовірної інформації про предмет дослідження не тільки шляхом його наукової організації, але й вибором адекватних зазначеній меті методів, у виявленні логічного зв'язку між фактами, в узагальненні результатів окремих дослідів, у виседенні певних закономірностей, властивостей цих процесів. З врахуванням вікових особливостей учнів використовувались такі групи методів: 1) аналіз

та узагальнення результатів усних, письмових висловлювань, думок, позицій учнів про армію, службу в ній; метод бесіди, контент-аналізу; 2) спостереження за учнями, аналіз результатів їх діяльності, спілкування, узагальнення незалежних характеристик; 3) психодіагностичні методи вивчення соціально-психологічної, загальної військово-професійної та емоційно-вольової готовностей; 4) методи математичної статистики: кореляційний, факторний аналіз та інші, спрямовані на перевірку достовірності тих чи інших психологічних фактів, закономірностей.

У процесі експерименту з метою вивчення виділених нами компонентів готовності розроблено власні або адаптовано відомі методики психодіагностики. Мотивація військової служби, допризовної підготовки, вибору військової професії визначалась з допомогою тестів, анкет. Використання математичних методів обрахунку результатів дослідження дозволило нам визначити вагомість мотивів, встановити їх зв'язок тощо. Для повнішої характеристики мотивації нами запропоновано методики, які суттєво доповнювали основні: метод доповнення незакінчених речень, розповідей, ін. Молодий шкільний вік спонукав до використання методів розповідей за картинкою, до бесід з військової тематики.

У дисертації докладно описуються зміст методик, процедура їх використання в кожному віковому періоді дітей, методи математичної обробки результатів тестування з метою виділення різних груп учнів за рівнем розвитку готовності до служби в ЗСУ.

У цьому ж розділі визначаються і групи мотивів військової служби, допризовної підготовки, вибору військової професії, які виділено експериментальним шляхом (методами контент-аналізу, бесіди, письмового опитування, групування, класифікації, ін.). Встановлено, що до військової служби учнів спонукають соціально

значущі мотиви (усвідомлення суспільної важливості служби), мотиви розвитку особи в колективі (армія розглядається як надійна умова формування позитивних моральних якостей особистості), мотиви подальшого розвитку та вдосконалення особистості (вольового, фізичного, інтелектуального, професійного тощо), мотиви-вимоги (до служби в ЗСУ примушують тільки зовнішні малоусвідомлені вимоги: повістка, Закон України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу", вимоги батьків тощо), мотиви планування майбутньої життєдіяльності (в армії однак планує набути певної спеціальності, яка знадобиться пізніше, вступити до військового інституту, залишитись служити в ЗСУ за контрактом тощо), мотиви престижності служби та утилітарні мотиви.

Для мотивації допризовної підготовки виділено також пізнавальні мотиви, соціально значущі, мотиви військово-професійної спрямованості, престижності допризовної підготовки у навчальному закладі, мотиви розвитку та вдосконалення особистості, викладач допризовної підготовки як приклад для наслідування та мотиви-примусу.

У процесі дослідження виділено й мотиви вибору учнями професійної військової діяльності (соціально значущі, розвитку та вдосконалення особистості, матеріального характеру, престижні).

Діагностика розвитку загальної військово-професійної готовності проходила з допомогою комплексу методик, зорієнтованих на вивчення рівня розвитку когнітивного та операційно-процесуального компонентів готовності, адаптованих до умов допризовної підготовки: особливостей розвитку уваги, сприймання, пам'яті, мислення, уяви, сформованості знань, вмінь, навичок, які необхідні внакам на початковому етапі військової служби.

Вивчення емоційно-вольової готовності здійснювалось з допо-

могош розроблених нами методик, які дозволяли виявити рівень розвитку емоційно-вольової регуляції діяльності, соціально-ситуаційної тривожності, емоційної врівноваженості. Визначення здатності до вольової регуляції проводилось шляхом підбору емотивних навчальних завдань, ситуацій, які близькі за змістом і емоційною напруженістю до військових і які вимагали прояву вольових зусиль. Виділено критерії їх оцінки. Соціально-ситуаційна тривожність, що пов'язана з підготовкою до служби в ЗСУ, вивчалась з допомогою вербального тесту. Це дозволило виявити фактори, які зумовлюють появу та перебіг ситуаційної тривожності.

У третьому розділі - "Готовність молодших школярів до військової служби" - подано характеристику факторів, що впливають на формування в учнів готовності до служби в армії. Встановлено, що у цьому віці закладається головним чином основи соціально-психологічної готовності учнів до служби в ЗСУ, а також певні елементи загальної військово-професійної та емоційно-вольової готовностей.

Як з'ясувалось, найповнішу інформацію про армію діти отримують в сім'ї. Друге місце за впливом на учнів належить телебаченню та радіо, і тільки третє - вчителів, школі. Низьким є вплив літератури, військових осіб, інших джерел на формування в учнів мотиваційної готовності до служби.

На розвиток уявлень школярів про ЗСУ впливає позиція дорослих, передусім рідних, близьких людей, і професійних військових чоловіків. Виявлено, що сім'я не завжди здатна сформувати з дитини громадянина держави, патріота. Важливу роль у розвитку всіх компонентів готовності молодших школярів до військової служби має гра. Військові за змістом ігри для школярів особливо важливі. У них беруть участь понад 96% хлопчиків. Це

викликано потребою дітей у різнобічному розвитку (фізичному, інтелектуальному, вольовому тощо). Сама ж гра цьому успішно сприяє. Вона слугує стимулом також у знятті емоційного напруження після школи, в самоутвердженні хлопчиків в очах інших - як справжніх чоловіків; людей сміливих, сильних тощо. В основі спрямованості учнів 1-4-х класів на військову службу лежить, перш за все, прагнення до наслідування зовнішніх рис, ознак військових. Серед провідних мотивів тут найбільше діє мотив вдосконалення особистості. Школярів приваблює зовнішня, афективна, процесуально-операційна сторона військової служби. При цьому ними недооцінюється - в силу вікових особливостей - значення інтелектуальних, моральних якостей людини. Так, вольові риси характеру бажають сформувати 32,3% учнів, фізичні - 22,9%, моральні та інтелектуальні - тільки 1,8%. Найбільше привабливою видається дітям служба з погляду її зовнішньої емоційної репрезентації. Хлопчикам подобаються форма одягу, відзнаки, військові ритуали. І все ж у молодших школярів є низький рівень усвідомлення соціальної важливості служби (виявлений у 4,1% дітей).

Формування когнітивного компоненту готовності дітей до військової служби також проходить шляхом отримання певної інформації з різних джерел. Такі патріотичні поняття, як "обов'язок", "геройство", "зрада", "Батьківщина", більшою чи меншою мірою усвідомлюють лише 35% хлопчиків. Виявлено цілу низку недоліків, обставин, які негативно позначаються на формуванні елементарних військових знань, проаналізовано під цим кутом зору навчальні програми для молодших школярів. У програмах відсутні питання з історії Збройних Сил України, боротьби українського народу за незалежність, сучасних буднів армії тощо.

Встановлено, що молодий шкільний вік сприятливий для роз-

витку елементарних навичок та вмінь, які стануть у пригоді школярам пізніше, в армії. Це передусім навички самообслуговування, які загалом сформовані лише у 32% хлопчиків. Сприйняття, мислення, уява дітей про зміст військової служби має у цьому віці конкретний-образний характер. Учням важко вникнути без допомоги старших у сутність, зв'язки, зміст багатьох військових понять, термінів.

Ускладнення вимог до навчальної діяльності призводить до змін в емоційно-вольовій сфері особистості. Доцільно організовані навчальні, ігрові дії, спілкування за правилами, зразком розвивають у школярів вміння стримувати, регулювати свої емоційні стани, поведінку. Цьому сприяють психологічні новоутворення віку: довільність дія та рефлексія.

За нашими спостереженнями в процесі відповідним чином організованої ігрової діяльності може успішно формуватись емоційно-вольова сфера хлопчиків. Певні вольові зусилля здатні проявляти вже 89% учнів 3-4-х класів.

Не виявлено суттєвих відмінностей у розвитку складових готовності до служби в ЗСУ у сільських та міських дітей.

У четвертому розділі дисертації - "Особливості готовності підлітків до служби в Збройних Силах України" - подаються результати експериментального вивчення виділених нами компонентів готовності особистості до служби в армії у середньому шкільному віці.

У загальному розвитку учнів суттєвих змін зазнає соціально-психологічна готовність. Більш складною за змістом та формою стає мотивація військової служби. Значно вагомішими, ніж у молодших школярів, виявились у підлітків соціально значущі мотиви служби в Збройних Силах України. Це обумовлено все

повнішим усвідомленням з віком суспільної важливості військової діяльності. На 20% зростає при переході від молодшого шкільного до підліткового віку значення мотивів розвитку та вдосконалення особистості. Підліток прагне сформувати в собі риси справянього чоловіка (вольові, фізичні, моральні якості), стати незалежним, посісти визначне місце серед ровесників і старших. Значно зростає, порівнянно з попереднім віком, вагомість мотивів розвитку особистості в колективі, формування моральних якостей. Це обумовлюється як віковими особливостями підлітків, так і всезростаючим дефіцитом моральності в суспільстві. Саме тому учні середніх класів розцінюють військову службу як умову збереження у себе позитивних моральних якостей особистості.

Наші результати засвідчують, що не існує суттєвих відмінностей у мотивації військової служби у підлітків із Західних та Центральних регіонів України. Дещо вища мотивація до служби в ЗСУ в учнів із сільських районів і менша - у міських. Серед перших бажають служити в армії 87,1%, серед других - 75,9%.

На основі експериментального вивчення і оцінки готовності учнів до служби в армії виділено групи підлітків з різним рівнем мотивації; проведено аналіз причин такої градації. Порівняно з учнями 1-4-х класів змінюється вплив джерел інформації на формування готовності підлітків до служби в ЗСУ. Перше місце посідають телебачення та радіо, друге - з невеликою різницею - рідні, старші товариші і ровесники. В силу відчуження підлітків від батьків, нездатності батьків дати в повному обсязі інформацію, яка цікавить їх синів, помітно зменшується вплив на них сім'ї.

Встановлено, що з боку школи у цьому віці відсутній цілеспрямований процес формування майбутнього захисника держави. Не

повністю використовують свої можливості преса, художня література, кінематограф, представники військово-морських, ВСУ. В контексті розвитку мотивації військової служби у підлітків закладаються стимули до занять допризовною підготовкою у старших класах. Характерно, що смислотворючими мотивами допризовної підготовки учнів середніх класів стають соціально значущі мотиви строкової та професійної військової служби. Чим старшим стає підліток, тим повніше він усвідомлює суспільну значущість занять з військової справи. У групі провідних мотивів перебувають мотиви пізнавального характеру, що можна пояснити високим прагненням підлітків до оволодіння навичками, уміннями дорослої людини. Цьому, на їх думку, сприяють заняття з допризовної підготовки. До групи другорядних мотивів належать мотиви престижності предмета; викладач, як приклад для наслідування; мотиви військово-професійної спрямованості та мотиви-примусу.

Старший підлітковий вік є сензитивним для проведення попередньої військово-професійної орієнтації. Так, 23,4% учнів мріють у майбутньому пов'язати своє життя з професійною військовою діяльністю, 29,2% з них ще вагаються, не прийняли відносно цього остаточного рішення.

Аналіз навчальних програм для учнів середнього шкільного віку показав відсутність в них розділів, тем, які були б у певній мірі спрямовані на розвиток загальної військово-професійної та емоційно-вольової готовності. Ще й дотепер відсутня конкретна державна програма з військово-патріотичного виховання учнів середніх класів. Щоразу згортається гурткова робота з учнями з військово-прикладних видів спорту, з вогневої підготовки. Разом з тим про своє бажання брати участь в таких формах роботи заявило 80,2% опитаних.

У цьому розділі також проведено аналіз рівнів фізичного, інтелектуального розвитку підлітків, зауважується, що такий розвиток учнів позитивно впливає на результати занять у старших класах з допризовної підготовки. На експериментальній основі виділяються групи учнів середніх класів з різним рівнем розвитку пам'яті, мислення, уваги. Встановлено, що більш ніж кожен третій підліток має слабку фізичну підготовку.

На розвиток пізнавальних потреб підлітків суттєво впливають їх спостереження за заняттями з допризовної підготовки, участь у військово-патріотичних заходах спільно із старшокласниками, військовий та цивільний досвід викладача допризовної підготовки, військовослужбовців, які спілкуються зі школярами.

На пізнавальні потреби до військової справи, інтерес до зброї, бойової техніки впливає рівень розвитку навчально-матеріальної бази, якість проведення занять з допризовної підготовки, військово-патріотичні, спортивні заходи. За відсутності гуртків підлітки задовольняють свої військові за змістом пізнавальні потреби через неформальне спілкування на "вулиці", шляхом об'єднання у різні, подекуди асоціальні гурти.

Процес становлення емоційно-вольової готовності до служби в армії у підлітковому віці є складним і суперечливим. Він зумовлюється як біковими особливостями розвитку учнів, так і впливом на них певних соціальних факторів. Емоціогенними ситуаціями для учнів середніх класів (крім тих, які характерні для школи) також ставлять ситуації, які пов'язані з їх уявленнями про майбутню військову службу, про допризовну підготовку. У ранньому підлітковому віці "військова" тривожність ще нестійка, проявляється епізодично у 30,3% учнів, у 1,5 раза є меншою, ніж в учнів 8-9-х класів. Чим старшим стає підліток, тим все актуаль-

нішою йому уявляється майбутня допризовна підготовка, зростає усвідомлення необхідності активної підготовки до служби в ЗСУ.

Висока і дуже висока соціально-ситуаційна тривожність, зумовлена уявленнями про армію, допризовну підготовку, характерна для 48,1% підлітків. Виявлено сильний кореляційний зв'язок (на рівні значущості $p < 0,01$) між загальною шкільною та "військовою" тривожністю. На загальну тривожність підлітків впливає так звана вікова тривожність, гіпертрофована емоційність цього віку, що детермінується особливостями їх анатомо-фізіологічного розвитку.

Переживання, які пов'язані з підготовкою та уявленнями підлітків про майбутню службу в ЗСУ, нами класифіковані за джерелом їх появи в три групи. Такі переживання зумовлені: 1) змістом та складністю допризовної підготовки та військової служби (висока і дуже висока тривожність проявляється у 29,6% учнів), 2) самооцінкою готовності до цих видів діяльності (31,6%), 3) уявленнями про міжособові стосунки в армії та на заняттях з допризовної підготовки (37%). Таким чином, найбільші переживання у підлітків, викликаються все регламентованим спілкуванням їх за різних життєвих ситуацій. Експериментально виявлено сильну кореляційну залежність між мотивацією військової служби та емоційно-вольовою рівноваженістю особистості (величина обернено пропорційна до тривожності). Чим вища мотивація до служби в армії, тим краще підліток може корегувати свою поведінку, дії за різних складних обставин.

Уже в підлітковому віці з'являється потреба у самовихованні, у саморозвитку в собі якостей вольової поведінки. Однак завдяки віковим особливостям вона здебільшого має ситуаційний, епізодичний характер. Аналіз поведінки підлітків в екстремаль-

них ситуаціях засвідчує, що вирішальна роль у цьому процесі належить все-таки не волі, а емоціям.

У п'ятому розділі дисертації - "Аналіз готовності юнаків до служби в Збройних Силах України" - реалізовано всебічний аналіз особливостей розвитку кожного з компонентів готовності у юнаків. З поступовим переходом підлітків до юнацького віку відбувається їх активне фізичне і соціальне становлення. В контексті соціалізації формується готовність юнаків до служби в армії, розвивається їх самосвідомість. Нами встановлено: темпи формування соціально-психологічної готовності особистості до військової служби з наближенням моменту призову все більше зростають. Неабияку роль в цьому відіграє вплив різних соціальних чинників. Під час експерименту встановлювалась вагомість і широта їх впливу на юнаків, які походять з різних регіонів України, а також з села та міста, випускників школи, СПТУ, технікумів тощо; здійснювалась порівняльна характеристика перебутгу навчально-виховних заходів у період з 1981 по 1991 роки. Як з'ясувалось, найбільше інформації отримують юнаки, як і підлітки, від старших товаришів і ровесників. Це пояснюється: 1) відсутністю об'єктивної й цікавої інформації на цю тему у засобах масової інформації, 2) високою емоційністю спілкування з юнаками, які вже відслужили в ЗСУ; 3) зменшенням контактів, подекуди відчуженням юнаків від батька, незадоволенням у зв'язку з цим в умовах життя в сім'ї, всезростаючої потреби в різнобічній інформації про армію. Сім'я за впливом на підлітка з другого місця зміщується на п'яте у старшому шкільному віці.

Разом з тим розповіді старших товаришів про свою військову службу частіше носять поверховий, неконкретний характер. В основному через вікові особливості юнаки хизуються своїми "успі-

хами на службі, порівняно мало розповідають про труднощі, вимоги самої служби. Дехто з них орієнтує старшокласників на якісь особливі труднощі, проблеми, зважає ними. Це приводить до створення у внаків неадекватних психологічних установок на службу. Внаслідок цього у 34% молодих воїнів допризовні уявлення про військову службу змінюються. Для 25% з них служба в армії виявилась набагато важчою ніж вони про неї уявляли, для 9% - значно легшою. Порівняно з далеким минулим за останні 5-10 років суттєво активізувалась діяльність засобів масової комунікації стосовно армії та військової служби, вони перемістились за вагомість впливу на перше місце - після неформального спілкування з старшими товаришами. Заняття з допризовної підготовки за цими ознаками посіли третє місце. Це пов'язано з відсутністю в програмі та підручнику, які видавались до 1995 року, достатньої інформації з підготовки до військової служби: роз'яснень її структури, вимог до особистості, психологічних особливостей військового колективу тощо. Зруйнувались колишні шефські зв'язки з військовими частинами, військкоматами, знизився рівень військово-патріотичної роботи з учнями старшого шкільного віку. Нині здебільшого проводяться заходи, які не вимагають активної участі самих внаків у їх підготовці та проведенні.

У цьому розділі приводиться динаміка зниження соціально-психологічної готовності учнів до служби в армії упродовж 1980-1995 років (таблиця 1). Причинами цього стали складні соціально-політичні, економічні процеси нашого часу, негативні реалії, які об'єктивно склались в Україні. Їхне коріння - в колишньому СРСР, у використанні армії не за своїми прямим призначенням (у воєнних діях в Афганістані, на Північному Кавказі, в Карабасі тощо), у применшенні престижу військової служби, її

особистісного смислу, у посиленні нестатутних стосунків тощо.

Таблиця 1

Динаміка самооцінки молоддю готовності до служби в ЗСУ

В і к о в і групи молоді	Бажали служити в армії			Оцінили себе повністю готовими до служби	
	1982 р.	1990 р.	1995 р.	1982 р.	1993 р.
Підлітки	86,2%	82,9%	59,7%	71,4%	67,2%
Старшокласники	88,1%	72,3%	45,9%	79,5%	81,3%
Призовники	83,4%	69,8%	38,2%	72,3%	70,6%
Молоді воїни	-	-	-	40,9%	33,2%

Характерно, що самооцінка готовності до служби в армії у допризовників є значно вищою – порівняно з молодими воїнами, які в умовах реальної служби більш адекватно оцінюють свою підготовленість. Це пояснюється цілою низкою суб'єктивних і об'єктивних причин, перш за все невідповідністю самого змісту допризовної підготовки вимогам реальної служби в ЗСУ.

Найскладніших трансформацій зазнає у юнацькому віці мотивація військової служби. В цьому віці завершується остаточне формування такої мотивації, психологічних установок на службу в ЗСУ. Загальне зниження мотивації до військової служби протягом 1980-1995 років зумовлювалось зменшенням впливу провідних мотивів: соціально значущих та мотивів розвитку, вдосконалення

особистості. Вагомість перших за цей період знизилась у 5,9, других - в 2,6 рази. Мотиви-вимоги за впливом на особистість стали помітно випереджувати соціально значущі мотиви служби. Цим засвідчується суттєве падіння у молоді рівня патріотичної свідомості, інтересу до армії, що обумовлено не стільки віковими, індивідуальними особливостями знаків, скільки соціально-економічними, політичними проблемами цього періоду.

Сучасна військова служба втратила свою колишню важливість для знаків у плані їх подальшого особистісного розвитку: фізичного, вольового, інтелектуального, професійного тощо. Вона перестала виконувати в якійсь мірі свої розвиваючі функції, що призводить до негативних змін в психічному і фізичному здоров'ї знаків. На це також впливають і процеси політичної нестабільності, розшарування в суспільстві, конверсія ідеалів, цінностей у молоді в цей перехідний для нашої держави період. Під час експерименту не виявлено суттєвих відмінностей у мотивації військової служби у знаків з різних областей України. Порівняно сильніші і стійкіші соціально значущі мотиви служби у сільських знаків. З дорослінням, з отриманням більш вищого рівня освіти мотивація військової служби, соціально-психологічна готовність знаків до служби в ЗСУ знижується. Це зумовлюється цілою низкою причин: 1) надання відсрочки від призову у зв'язку з закінченням технікуму, вузу все більше віддаляє знаків від призовного віку (18 років); розуміння того, що згодом їм доведеться служити в армії з молодшими від себе, виконувати їх накази, розпорядження, - викликає низку негативних хвилювань; 2) чим більше від призовного віку віддаляється знак, тим важче стає йому віддікати від звичних зв'язків, усталеного способу життя (декто з них одружується, швидко просувається по службі тощо). Тому

перебування в армії розглядається ними у більш старшому віці як період, яким насильно обмежується їх соціальна активність, розвиток. Найвищий рівень мотивації до служби виявляють шнаки напередодні отримання середньої освіти; 3) певні моральні зміни в суспільстві призвели до появи такої частини молоді, яка будь-якими шляхами прагне ухилитись від призову в армію. У таких шнаків є цілком очевидною негативна мотивація служби в ЗСУ.

Мотивам розвитку особистості в процесі підготовки до служби в армії належить чільне місце. Найповніше вони виявляються в шнаків з неповною середньою освітою, найменше - у випускників вузів. Ці дві групи характеризують різні потреби шнацтва в подальшому особистісному розвитку. На думку 66% шнаків, у ЗСУ зовсім відсутні можливості для свого подальшого професійного зростання. Це негативно впливає на їх мотивацію. Найвища мотивація до служби в армії характерна для шнаків з професійною військовою спрямованістю. У них соціально значущі мотиви в два, а мотиви планування майбутньої життєдіяльності у півтора рази вагоміші, ніж у всього загалу шнаків. Низька мотиваційна готовність до військової служби простежується в шнаків, які до призову в армію зовсім не займалися суспільно корисною діяльністю.

Таким чином, у процесі суспільно-історичного розвитку мотивація військової служби зазнавала суттєвих змін. Соціально значущі мотиви поступово втрачали домінуючу роль, поступились своїм центральним місцем перед групою середніх за вагомістю мотивів. Стерпневим мотивом, що спонукає шнаків до служби в ЗСУ незалежно від місця їх проживання, соціального походження, освітнього рівня тощо, залишається мотив вдосконалення особистості.

Провідними мотивами допризовної підготовки у старшокласни-

ків є соціально значущі, пізнавальні та мотиви розвитку і вдосконалення особистості. Вони мають достатньо високу вагомість як для сільських, так і міських школярів, для учнів загальноосвітніх шкіл і СПТУ. З початком вивчення допризовної підготовки у старшокласників в 1,5 рази, в порівнянні з підлітками, збільшується вагомість пізнавальних мотивів. Це зумовлено зростанням їх інтересів до військових знань, прагнення до оволодіння навичками та вміннями, які необхідні будуть в армії. Опитування засвідчило, що 86,3% школярів подobaються заняття з допризовної підготовки. Соціальна мотивація занять військовою справою різноманітна. Тут діють як широкі суспільні мотиви, так і вузчі, наприклад, мотиви соціального престижу. Між соціально значущими мотивами військової служби і допризовної підготовки існує тісний кореляційний зв'язок (на рівні значущості $p < 0,01$). У школярів з негативною мотивацією військової служби також виявлено негативну мотивацію занять з допризовної підготовки. Вони відвідують їх лише з примусу, зі страху покарання, під загрозою незадовільної оцінки тощо. Велике значення в підготовці школярів до служби в ЗСУ, у формуванні мотивації допризовної підготовки має особистість викладача допризовної підготовки: його досвід, комунікативні, організаторські, волеві здібності.

Аналізуючи мотивацію вибору військової професії, слід відзначити, що перше місце у школярів посідають мотиви матеріального характеру (заявило 54% опитаних): заробітна плата, державні пільги тощо. На другому місці, як і у підлітків, виявились мотиви, що пов'язані із змістом військової діяльності (46%). До цієї групи належать пізнавальні мотиви, частково й широкі соціальні. Мотиви престижності служби виявлено тільки в

ковного п'ятого старшокласника, який планує стати професійним військовим. Ця група мотивів тісно пов'язана з мотивами планування майбутньої життєдіяльності, а саме з вибором військової професії. Децо нищчі у знаків з військово-професійною спрямованістю, ніж у всього загалу знаків, мотиви розвитку, вдосконалення особистості.

У цьому розділі аналізуються особливості розвитку загальної військово-професійної готовності знаків. Її формування проходить в процесі вивчення різних предметів, але найбільше на заняттях з допризовної підготовки. Проведено аналіз попередніх програми та підручника з допризовної підготовки. В їх структурі виявлено безліч недоліків та протиріч, невідповідностей новому законодавству щодо ЗСУ, військової служби знаків. На основі експерименту встановлено: слабкіше підготовлені знаки до служби в армії із спеціальної військової підготовки (нині з програми вилучений розділ "Військово-технічна підготовка"). Це засвідчили 33,9% молодих воїнів. У 50% знаків виникають проблеми з дотриманням статутних вимог, розпорядку дня, у 32,3% з несенням служби в наряді, у 43,6% - з фізичної підготовки, у 32,3% - з стрійової підготовки та ін. Це свідчить про невідповідність програми з допризовної підготовки вимогам сучасної служби в ЗСУ. В дисертації розкриваються конкретні причини, які призвели до низького рівня сформованості знань навичок та вмінь, необхідних знакові на початковому етапі служби. Оцінюючи загальну військово-професійну готовність допризовників до служби в армії, зауважимо, що на її спад вплинуло зниження рівня та якості проведення занять з допризовної підготовки, ослаблення загальної мотивації знаків до служби в армії, зниження їх емоційно-вольової готовності.

У структурі психічних пізнавальних процесів допризовників виявлено: недостатній для військової служби рівень розвитку сприймання (у 56,7% випадків), низький та дуже низький рівень логічного мислення (у 40,2%). Важливу роль у військовій службі мають такі властивості уваги як розподіл, переключення, об'єм та інші. Експеримент засвідчив, що низький рівень переключення уваги характерний для 61,5% старшокласників. Все це переконує в тому, що заняття з допризовної підготовки не виконують своєї розвиваючої функції, проводяться формально. Не відповідає цим вимогам Тимчасова програма (1992 р.) та підручник з допризовної підготовки (з часів СРСР).

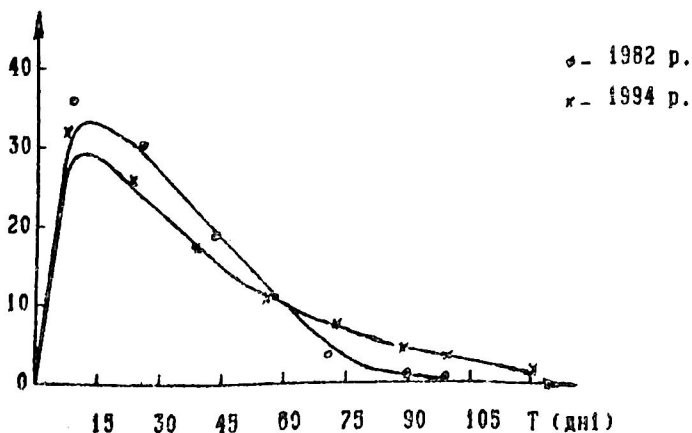
Одним із завдань дослідження було вивчення особливостей розвитку у шнацькому віці емоційно-вольової готовності до служби в армії. Встановлено, що емоційні хвилювання випадків викликані: 1) змістом та особливостями допризовної підготовки та військової служби (про це заявили 12,8% опитаних); 2) ситуаціями, що актуалізують уявлення випадків про себе, про свою готовність до служби в ЗСУ (15,4%); 3) ситуаціями службового спілкування випадків з командирами, викладачами допризовної підготовки (25,6%); 4) ситуаціями неслужбового, неформального спілкування у військовому колективі, випадками нестатутних стосунків (35,9%); 5) страхом бути покараним за ухилення від призову в армію (10,3%). Як з'ясувалось, чим нижча готовність випадків до служби в армії, тим вищий рівень їх тривожності.

За навики спостереженнями, більшість випадків не володіє прийомами психічної саморегуляції, вольової поведінки, не вміє безконфліктно спілкуватись.

Важливою науковою проблемою виявилось вивчення адаптації особистості до суспільно значущої діяльності (А.О.Андреева,

О.Г.Мороз та ін.). В дисертації експериментально досліджено особливості адаптації внаків до військової служби. Простежується тісний кореляційний зв'язок між швидкістю адаптації та готовністю внаків до служби в ЗСУ. В адаптації виділяються фізичний, фізіологічний, соціально-психологічний, військово-професійний компоненти. Найбільші труднощі у молодих воїнів виникають із соціально-психологічної та фізичної адаптації, що зумовлено низьким рівнем розвитку названих готовностей до служби.

Експериментально визначено імовірність P часу адаптації внаків різних соціальних груп до військової діяльності, її математичну залежність від тривалості служби. Сьогодні, порівняно з минулим, помітно зріс час адаптації внаків до військової служби (мал.1), значно більший він у тих внаків, у яких негативна мотивація служби, низький рівень розвитку загальної військово-професійної та емоційно-вольової готовності, які до призову в ЗСУ не брали активної участі в суспільно корисній діяльності.

Мал.1. Розподіл часу адаптації внаків до служби в армії

У шостому розділі дисертації - "Формування готовності особистості до служби в Збройних Силах України" - подано характеристику основних принципів і психолого-педагогічних засобів формування готовності учнів до військової служби, які дістали визначення в нашому гесретико-експериментальному дослідженні. Дотримання їх у формулчому експерименті дозволило нам логічно поєднати віксові, педагогічні, соціально-психологічні аспекти розвитку готовності особистості до військової служби в єдину психологічну лінію. Такими аспектами, принципами виступають: 1) гуманізація процесу підготовки учнів до військової служби; 2) національна зорієнтованість та врахування суспільно-історичного досвіду України в розвитку готовності молоді до захисту держави; 3) розгляд готовності до військової служби як складного системного утворення особистості, як наслідку навчально-виховного впливу; 4) безперервність формування готовності особистості до військової служби; 5) вдосконалення зовнішньої діяльності індивіда як основи розвитку готовності до служби в армії; 6) максимальне узгодження форм і методів підготовки особистості до служби в Збройних Силах України з її віковими та індивідуальними особливостями.

У дисертації розкриваються основні психолого-педагогічні засоби формування готовності учнів у кожному віковому періоді. Встановлено, що у молодшому шкільному віці закладаються основи розвитку соціально-психологічної готовності до служби, тільки певні елементи загальної військово-професійної та емоційно-вольової готовностей. Враховуючи схильність хлопчиків до наслідування зовнішніх ознак військової служби, варто залучати їх до різнопланової суспільно корисної, військово-патріотичної за змістом ігрової діяльності, популярно

інформувати їх про особливості військової служби.

Формування готовності підлітків до військової служби проводилось з урахуванням психологічних новоутворень цього віку - почуття дорослості, прагнення до самоутвердження, бажання розвивати в собі якості справжнього чоловіка. Залучення підлітків до суспільно корисної, колективної, патріотичної діяльності, участь в роботі військово-технічних, вогневих, військово-спортивних гуртків, в іграх сприяє необхідному розвитку в них названих компонентів готовності. Підлітковий вік, без сумнівів, є сензитивним для початкової військової підготовки та попереднього вибору військової професії.

У старшому шкільному віці важливо проводити корегування сформованої до цього соціально-психологічної готовності до служби в армії - шляхом акцентування на її суспільній значущості та особистісному смислі. Цьому сприяє залучення юнаків до творчо-перетворюючої, соціально важливої діяльності (шефська військово-патріотична робота з меншими, суспільна патріотична діяльність, участь у роботі патріотичних клубів, об'єднань тощо), яка б формувала мотиви громадянського обов'язку і відповідальності перед суспільством.

Розвиток загальної військово-професійної готовності учнів до служби в армії відбувається переважно в процесі допризовної підготовки. У роботі показано, що реформуванням змісту і спрямованості курсу "Допризовна підготовка" нам вдалось помітно підняти рівень знань та навичок, необхідних юнакам в армії. В експериментальну програму і підручник з допризовної підготовки включено розділи і теми, які сприяють позитивній зміні когнітивного та операційно-процесуального компонентів готовності, усувають деякі труднощі, на які натрапляють юнаки на по-

чатковому етапі служби в ЗСУ.

Докладно визначаються умови підвищення ефективності занять з допризовної підготовки: особливості організації навчальних місць, врахування фону, емоціогенності дидактичного матеріалу, прийоми організації уваги шнаків тощо.

У дисертації розкриваються шляхи вдосконалення розвивавчої функції занять з допризовної підготовки (засоби, методи розвитку на заняттях процесів сприймання, мислення, пам'яті, уваги, уваги, які необхідні майбутньому воїнові). Характеризуються психолого-педагогічні методи, засоби формування емоційно-вольової готовності шнаків до служби в ЗСУ. Серед методів психічної регуляції в процесі допризовної підготовки вирізняються методи регуляції, корегування емоцій учнів викладачем, методи саморегуляції емоцій, вольової діяльності та поведінки. Їх апробація в деяких школах мала позитивні наслідки.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити такі висновки:

1. Аналіз психологічних теорій готовності до військової діяльності підтвердив необхідність системного теоретико-експериментального вивчення проблеми готовності особистості до строкової військової служби в ЗСУ на психологічному рівні: виділення її компонентів, соціально-історичної, вікової, індивідуальної детермінації, генезису і розвитку.

2. Строкова військова служба трактується значно ширше, ніж поняття "військова діяльність" і характеризується як особлива життєдіяльність шнаків в умовах значних соціальних, правових, матеріальних, просторових, часових та інших обмежень. Вона суттєво впливає на психічну діяльність особистості. Соціально детермінована структура військової служби, залежно від рівня

усвідомлення допризовником її суспільної значущості та особистісного смислу, трансформується у внутрішню психологічну готовність.

3. У рамках особистісно-діяльнісного підходу опрацьовано й обґрунтовано психологічну модель готовності особистості до військової служби. Правомірність її функціонування та практичного використання доведено на експериментальному рівні і з допомогою методів математичної статистики. Готовність до військової служби представлено як складне системне утворення особистості, яке синтезує в собі мотиваційні, пізнавальні, емоційно-вольові компоненти, що в своєму розвитку детермінуються специфікою суспільно-історичних впливів, індивідуально-ціннісною спрямованістю особистості, характером організації навчально-виховного процесу. Виділено соціально-психологічну, загальну військово-професійну та емоційно-вольову складові готовності до служби в армії. Всі вони взаємодіють між собою, взаємно видозмінюючись і збагачуючись.

4. Соціально-психологічна готовність особистості до служби в армії становить складну систему потреб, мотивів, цілей, якими регулюється індивідуальна активність учнів у процесі підготовки їх до служби в ЗСУ. Залежно від рівня усвідомлення суспільної значущості, особистісного смислу військової служби в кожному віковому періоді феномен готовності учнів до служби в армії має свої особливості. Формування соціально-психологічної готовності, як найважливішого утворення особистості, є суспільно детермінованим процесом, що залежить від організації навчально-виховної діяльності.

5. В основі соціально-психологічної готовності лежить мотивація військової служби, яка тісно пов'язана з мотивацією доп-

ризивної підготовки та вибору професійної військової діяльності. Виділено провідні (соціально значущі мотиви, мотиви розвитку та вдосконалення особистості, мотиви-вимоги) та другорядні (планування майбутньої життєдіяльності, розвитку в колективі, престижні, утилітарні) мотиви служби в ЗСУ, яким дається динамічна та змістова характеристика. Найбільш вагомими і стійкими в учнів різного віку є мотиви розвитку та вдосконалення особистості. Співвідношення між соціально значущими та мотивами-вимогами змінюється залежно від рівня усвідомлення дітьми суспільної важливості служби в армії; в кінцевому підсумку цим визначається готовність їх до служби в ЗСУ.

6. Загальна військово-професійна готовність до служби в армії, становлячи єдність когнітивного, операційно-процесуального компонентів, досвіду, необхідного воїнові на початковому етапі служби, має досить складний генезис. Встановлено, що молодший шкільний вік сприятливий до набуття елементарних військових знань та навичок. Сензитивним для початку цілеспрямованого формування загальної військово-професійної готовності є підлітковий вік, а заключним етапом її розвитку – старший шкільний вік, процес допризовної підготовки. Розвиток загальної військово-професійної готовності навіть у юнацькому віці здійснюється здебільшого формально, без урахування вікових, індивідуальних особливостей учнів, потреб військової діяльності.

7. Військова служба характеризується підвищеною екстремальністю, вимагає свідомої регуляції негативних психічних станів, поведінки, тобто достатнього рівня розвитку емоційно-вольової готовності. Виявлені під час експерименту в учнів негативні психічні стани, переживання, пов'язані з уяв-

леннями про службу в армії, про окремі заняття з допризовної підготовки, свідчать про низький рівень сформованості у них цього виду готовності.

8. На основі формулчного експерименту запропоновано методи і засоби вдосконалення емоційно-вольової готовності внаків до служби в ЗСУ: 1) регулювання емоціогенності дидактичного матеріалу (ефект ілюстрації, метод зорового та слухового контрасту, регламентації часу для виконання завдання, метод мовних впливів та ін.); 2) психічна регуляція під час проведення військово-патріотичних заходів, занять з допризовної підготовки (мімічні, жести, метод заохочувальних дій, переключення уваги, дихальних та психомоторних вправ, сугестії тощо); 3) психічна саморегуляція (самопідбадьорвання, самопереконання, самонаказ, самонавішування та ін.); 4) формування вольової поведінки шляхом створення спеціальних ситуацій, які б вимагали вольових зусиль для подолання труднощів, перешкод.

9. Готовність особистості до військового захисту детермінована конкретними суспільно-історичними умовами розвитку України та особливостями організації державної підготовки дітей до служби в армії. Найбільш високою готовність молоді була в ті історичні періоди, коли найповніше враховувалися національні особливості народу України, найтісніше взаємодіяли у військовому навчанні і вихованні держава, сім'я, громадськість.

10. Запропоновані методики індивідуальної та групової діагностики кожного з компонентів готовності учнів до служби в армії дають можливість достатньо точно і об'єктивно оцінити та проаналізувати готовність особистості до служби в ЗСУ, не вимагаючи від викладачів і старшокласників спеціальної підготовки.

11. Об'єктивним показником готовності учнів до служби в

армії є процес адаптації їх до цієї діяльності. За останні роки адаптація внаків до служби в ЗСУ децю затримується, що пояснюється зниженням рівня їх готовності до такої служби. Більш тривалий час адаптації у внаків, які були соціально пасивні, мали низьку мотивацію до служби в армії. Скорочення терміну адаптації сприяє підвищенню боеготовності військ, економії матеріальних і духовних затрат суспільства на допідготовку воїнів.

12. Запропоновані принципи та психолого-педагогічні засоби формування виділених компонентів готовності особистості у кожному віковому періоді сприяють свідомому прийняттю індивідом певного нормативного способу діяльності, поведінки і є необхідною передумовою успішної служби внаків в ЗСУ у майбутньому.

13. Формування високого рівня готовності учнів до служби в ЗСУ може бути ефективним за відповідної психологічної підготовки викладача, а також шкільного психолога до цієї діяльності. Розроблені та апробовані рекомендації для викладачів допризовної підготовки, студентів та шкільних психологів довели свою доцільність.

14. Теоретичні положення і експериментальні дані дослідження, заповнивши прогалини в розв'язанні проблеми формування готовності особистості до служби в ЗСУ, переконують у необхідності подальших досліджень з розробки нових технологій військово-патріотичного виховання та допризовної підготовки учнів.

Основний зміст дисертації висвітлюється в таких публікаціях автора:

1. Психологія готовності учнів до служби в Збройних Силах України.- Вінниця: Деп. в УкрІНТЕІ, № 262-Ук 93, 1993.- 166 с.

2. Допризовна підготовка: Пробний підручник для 10-11-х класів/ За ред. М.І.Томчука.- К.: Вежа, 1996.- 416 с.
3. Психологічні основи підготовки учнів до військової служби: Навчально-методичний посібник.- К.: Освіта, 1994.- 72 с.
4. Підготовка знаків до служби в Збройних Силах України: Психолого-дидактичний матеріал.- К.: Промінь, 1995.- 10 арк.
5. Програма допризовної підготовки.- К.: Освіта, 1995.- 63 с. (автор. 1.0 др. арк.).
6. Психодіагностика готовності учнів до військової служби. (Проблеми, методи, методики): Навчально-методичний посібник.- Вінниця: ВДПІ, 1992.- 57 с.
7. Психологічна підготовка до військової служби.- Вінниця: ВДПІ, 1995.- 38 с.
8. Збройні Сили України - історія розвитку та сучасна доба: Навчально-методичний посібник.- Миколаїв: УДМУ, 1995.- 110 с. (автор. 4,2 др. арк.).
9. Військово-професійна орієнтація учнів в процесі трудового навчання та виховання.- Вінниця: Обл. пед. товариство України, 1987.- 40 с. (автор. 1,2 др. арк., рос. мова).
10. Програма підготовки практичних психологів для Збройних Сил України.- Вінниця: ВДПІ, 1995.- 25 с.
11. Методичні рекомендації щодо роботи з молодими воїнами.- Політуправління ЦГВ, 1982.- 17 с. (рос. мова).
12. Формування у старшокласників психологічної готовності до військової служби.- Вінниця: ВДПІ, 1983.- 25 с.
13. Вивчення рівня ідейно-політичної підготовки молодих воїнів та шляхи його підвищення в процесі навчання.- Політуправління ЦГВ, 1982.- 15 с. (автор. 0,5 др. арк, рос. мова).
14. Особливості формування готовності виховуваних

учнів до військової служби// Психіатричні та наркологічні аспекти профілактичної та лікувальної роботи з підлітками: Збірник науков. статей.- М., 1987.- С. 71 - 73. (рос. мова).

15. Психологічний аналіз діяльності з підготовки молоді до захисту держави/ Психологічна наука: проблеми і перспективи: Збірн. доповід. Всесоюз. конф.- Частина 2.- К., 1991.- С. 174 - 182 (рос. мова).

16. Психологічні аспекти формування загальної військово-професійної готовності учнів/ Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність: Матер. конф. ІП АПН України.- Частина 3.- К., 1993.- С. 166 - 173.

17. Психологічні особливості готовності молоді до служби в Збройних Силах України/ Збірн. наукових матер. Укр. НДІ проблем молоді.- К., 1994.- С. 66 - 71.

18. Про роботу з молодими воїнами та тими, що звільняються в запас // Воєнний вісник.- 1983.- № 1.- С. 42 - 43 (рос. мова).

19. Щоб служба була добре // Воєнні знання.- 1983.- № 6.- С. 19 - 20 (рос. мова).

20. Перевірено експериментом // Воєнні знання.- 1983.- № 12.- С. 30 - 31 (рос. мова).

21. Багатьох конфліктів можна уникнути // Воєнний вісник.- 1985.- № 5.- С. 58 - 61 (рос. мова).

22. Готовність стати в армійський стрій // Воєнний вісник.- 1990.- № 1.- С. 13 - 18 (рос. мова).

23. Розбудова армії і національна безпека // Політика і час.- 1993.- № 4.- С. 38 - 42.

24. Висока честь - слухати в Збройних Силах України // Рідна школа.- 1993.- № 5.- С. 34 - 36.

25. Військовий викид: від княжих часів до січових

стрільців // Рідна школа.- 1994.- № 7.- С. 48 - 52.

26. Психологічні особливості готовності молоді до служби в Збройних Силах України // Збірн. науков. матер. Укр. НДІ проблем молоді.- К., 1994.- С. 66 - 71.

27. Вплив спілкування на формування готовності учнів до служби в Збройних Силах України // Шляхи підвищення ефективності підготовки педагогічних працівників: Матер. ІІ міжвузівської науково-практичної конф...- Частина 2.- Вінниця-Бар, 1994.- С. 47 - 53.

28. Про суспільну детермінацію готовності до військової служби // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання: Збірн. науков. публікацій Укр. НДІ проблем молоді.- Вип. 4.- К., "А.Л.Д.".- 1995.- С. 129 - 133.

29. Військових колективів психологія// Словник-довідник термінів з конфліктології/ За ред. М.І.Пірен.- Чернівці-Київ: ЧДУ, 1995.- С. 39 - 40.

30. Конфлікт у військовому колективі// Словник-довідник термінів з конфліктології/ За ред. М.І.Пірен.- Чернівці-Київ: ЧДУ, 1995.- С. 137 - 138.

31. Неформальні стосунки серед воїнів, "дідівщина">// Словник-довідник термінів з конфліктології/ За ред. М.І.Пірен.- Чернівці-Київ: ЧДУ, 1995.- С. 199 - 201.

32. Патріотизм //Словник-довідник термінів з конфліктології / За ред. М.І.Пірен.- Чернівці-Київ: ЧДУ, 1995.- С. 209.

33. Про психологічну готовність учнів до військової служби/ Науково-практичні проблеми шкільної психологічної служби: Матер. Всесоюз. конф.- Част. 1.- М., 1987.- С. 212 - 214 (рос. мова).

34. Про взаємозв'язок військово-патріотичного виховання і професійного становлення особистості учнів/ Психологічні умови

професійного становлення особистості в світлі реформи загально-освітньої та професійної школи: Тези допов. Всесоюз. наук. конф. - М., 1988.- С. 6 - 8 (автор. 0,2 др. арк., рос. мова).

35. Про підготовку учнів до спілкування у військовому колективі/ Дбюмовність у радянському суспільстві: Тези допов. респуб. наук. конф.- Вінниця, 1988.- С. 343 - 344.

36. Шляхи військово-патріотичного виховання учнів на уроках економічної географії/ Проблеми економічної географії Поділля: Матер. наук. конф.- Кам'янець-Подільський, 1988.- С. 207 - 209.

37. Психологічні аспекти діяльності вчителя початкової військової підготовки/ Психологія вчителя: Тези допов. і повід. до Уїї з'їзду Товариства психологів СРСР.- М., 1988.- С. 45 - 46 (рос. мова).

38. Про діагностику готовності учнів до захисту Батьківщини/ Актуальні проблеми програмування і діагностики цілісного навчально-виховного процесу: Тези допов. Всесоюз. наук.-практ. конф. - Москва-Псков, 1991.- С. 219 - 130 (рос. мова).

39. Про необхідність творчого підходу в підготовці учнів до захисту держави/ Творчість: теорія і практика: Тези доп. іі Всесоюз. наук. конф.- Частина 2.- К., 1991.- С. 264 - 266.

40. Формування патріотичної свідомості учнів на матеріалах історичного минулого України: Тези допов. і повід. У Всеукраїн. наук. конф.- Кам'янець-Подільський, 1991.- С. 409 - 410.

41. Про соціально-психологічні чинники підготовки учнів до захисту Батьківщини/ Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність: Тези допов. Міжнарод. наук. Костянківських читань.- Том 1.- К., 1992.- С. 276 - 279.

42. Про вивчення мотивації цеспривовної підготовки учнів практикуючими психологами/ Актуальні проблеми психологічної

служби: теорія і практика: Зб. матер. Міжнарод. конф.- Том 1 - Одеса, 1992.- С. 89 - 90.

43. Врахування вікових особливостей молодих вчителів в патріотичному вихованні/ Шляхи поліпшення підготовки вчителів початкових класів до роботи в національній школі: Тези допов. міжвуз. наук.-практ. конф.- Дрогобич, 1992.- С. 91 - 92.

44. Про детермінацію готовності учнів до служби в армії в контексті поглядів С.Д.Рубінштейна/ Рубінштейновські читання: Зб. допов. та виступ.- Одеса, 1992.- С. 135 - 137.

45. Емоційні стани учнів, обумовлені оцінкою військової служби та методи їх регуляції/ Маєв'янка у системі психологічних знань: Матер. Міжнарод. наук. конф.- К., 1993.- С. 230 - 232.

46. Генезис мотивації допризовної підготовки учнів/ Психологія суб'єктивної активності особистості: Зб. матер. Міжнарод. наук. конф.- К., 1993.- С. 197 - 199.

47. Про підготовку учнів з девіантною поведінкою до військової служби/ Психолого-педагогічна корекція і психотерапія девіантної поведінки і дисгармоній в розвитку особистості дітей і підлітків: Зб. тез Міжнарод. наук.-практ. конф.- Воронеж, 1993.- С. 146 - 147 (рос. мова).

48. Про історичну детермінацію готовності особистості до захисту України/ Особистість і народ: погляд історичної психології: Матер. Всеукраїн. наук. конф.- К., 1994.- С. 153 - 154.

49. Психологічні особливості фізичної підготовки учнів до служби в Збройних Силах України/ Фізична культура, спорт та здоров'я нації: Матер. Міжнарод. наук.-практ. конф.- Частина I.- Вінниця, 1994.- С. 98 - 99.

50. Вікова динаміка мотивації фізичного розвитку майбутніх воїнів/ Фізична культура, спорт та здоров'я нації: Матер.

Міжнарод. наук.-практ. конф.- Частина 1.- Вінниця, 1994.- С. 148-150 (автер. 0,2 др. арк.).

51. Методологічні основи підготовки учнів до служби в Збройних Силах України/ Сучасна психологія в ціннісному вимірі: Матер. Третіх Костяківських читань.- Том 2. - К., 1994.- С. 277-278.

52. Особливості адаптації молоді до служби в Збройних Силах України/ Вивчення молоді на сучасному етапі: Матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. - К.: "А.П.Д", 1995. - С. 124-127.

Всього з теми дослідження автором опубліковано 101 роботу, серед яких монографія, підручник, 16 навчально-методичних посібників, програм, 27 статей в наукових збірниках та журналах, 56 тез доповідей та повідомлень.

Tomchuk M.I. Socio-psychological problems of pupils readiness for the service in the Military Forces of Ukraine. Manuscript.

Dissertation for a degree of Psychology Doctor on the speciality 19.00.07 - pedagogical and age psychology. Ukrainian State Pedagogical University, Kyiv, 1996.

In the paradigm of systems approach the psychological structures and peculiarities of military service and a personality's readiness for it are revealed.

We have proved that the readiness for military service has a social-historical, social, psychological determination a complex structure and dynamics of development, it influences considerably the process of adaptation of youths to the service in the Military Forces of Ukraine (KFU). It also influences the results of their military activities. The principles.

psychological-pedagogic means of improvement of fostering readiness for military service in junior pupils,teenages and youths in the integral teaching and educational process are suggested.

Томчук М.И. Социально-психологические проблемы готовности учащихся к службе в Вооруженных Силах Украины. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология, Украинский гос. пед. ун-т, Киев, 1996.

С позиций системного подхода раскрыты психологическая структура и особенности срочной воинской службы и готовности личности к ней.

Установлено, что готовность к воинской службе имеет общественно-историческую, социальную, психологическую детерминацию, сложную структуру и динамику развития, существенно влияет на процесс адаптации вношей к службе в Вооруженных Силах Украины (ВСУ), на результаты их воинской деятельности. Определены принципы, психолого-педагогические средства совершенствования формирования готовности младших школьников, подростков, вношей к службе в ВСУ в целостном учебно-воспитательном процессе.

Ключові слова: психологія готовності до військової служби, мотивація служби, соціально-психологічна готовність, емоційно-вольова готовність, психодіагностика готовності до служби.